

НАЦІОНАЛЬНО-ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПОВСТАНСЬКОЇ ТВОРЧОСТІ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XX СТОЛІТТЯ

У статті висвітлюється роль національно-виховного потенціалу повстанської творчості у формуванні самосвідомості молодого покоління України; розкривається суть поняття "повстанська творчість"; охарактеризовується уснопоетична творчість організацій національного спрямування та національно-визвольні ідеї поезії стрілецьких січовиків; аналізується виховничо-особистісний підхід у творчо-поетичній спадщині представників поезії резистансу.

Для формування самосвідомості молодого покоління України організації національного спрямування, що діяли на території України у першій половині XX ст., активно використовували творчо-поетичну спадщину. Поетична творчість поділялася за жанровими ознаками на три різновиди: лірика, колядки та щедрівки, публіцистика. Лірика передбачала розвиток в українській молоді творчого мислення, вміння оцінювати власні можливості та прагнення до національної самореалізації, а також сприяла подоланню духовної кризи та формуванню світогляду юної особистості, таким чином, щоб вона усвідомила свою належність до нації. Ця творчість має велике виховне значення, оскільки дає змогу зрозуміти думки, почуття і прагнення тих, хто боровся за вільну та незалежну державу, будучи яскравим прикладом дієвого патріотизму, героїзму та жертвності.

На сучасному етапі розвитку незалежної України, із здобуттям державної незалежності у країні розгорнулася активна кампанія за відновлення історичної справедливості. Збиранням, вивченням, систематизуванням і збереженням усної творчості повстанців займаються Г. Дем'ян, В. Подуфалій, Є. Луцько, З. Бервецький та багато інших дослідників. Тільки у приватному архіві Г. Дем'яна зібрано понад дві тисячі повстанських пісень.

Зібраний матеріал аналізувався, в періодиці з'являлися наукові та публіцистичні статті (Г. Дем'ян, Є. Луцько, Т. Салига). Грунтовними розвідками займалися Н. Роздольська, Н. Миронець, І. Пилипів, видано поетичні антології, збірки окремих авторів. Введено розділ "Поезія вояків УПА" до "Історії української літератури XX століття" (К., 1994) [1]. Залучаючи широкий історичний та біографічний матеріал, що, з огляду на його малодоступність та новизну, є вкрай необхідним, автори все частіше подавали не тільки загальну характеристику упівської поезії, а й творчості окремих авторів. Ці роботи готують ґрунт для подальших досліджень з педагогіки, історії, фольклору та художньої літератури діячів визвольного руху, сприяють зміні світоглядних позицій українського суспільства.

Домінантним у творчо-поетичній спадщині членів організацій національного спрямування був виховничо-особистісний підхід, абсолютне визнання гідності кожної особистості, її права на вибір, власну думку, самостійний учинок. Саме тому вони прагнули об'єднати юнацтво України в єдине угруповання, що мало за мету відстояти незалежність рідної Вітчизни, а в майбутньому стати авангардом нації, носієм національних ідей. Тому метою нашого дослідження – є характеристика національно-виховного потенціалу повстанської творчості організацій національного спрямування першої половини XX століття.

Головними темами повстанської поезії були: спогади про минулу славу; боротьба за українську державність; оспівування краси рідної землі; звеличення України як мети життя і боротьби; моральний вибір; самозречення в ім'я високої ідеї, жертвності, смерті як найвищого вияву самопожертви; утвердження віри. Обґрунтовано три основних стереотипи повстанського мислення: стереотип героя зумовлює виникнення теми жертвності та самозречення заради Української держави, відповідно жертвності – тему самопожертви, а героїчного минулого і Батьківщини – виховну тематику [2: 2].

Загалом художня творчість про героїчну діяльність організацій національного спрямування є важливою складовою виховного процесу, оскільки реально відображає історичні події, характеризує безпосередніх учасників визвольного руху, дає змогу розкрити їхнє світобачення та психологію. Саме тому виховна мета організацій національного спрямування України, насамперед, полягала у формуванні нової людини в суспільстві, тому найбільша увага зосереджувалася на таких якостях молоді, як самостійність, активність, непримиренність до ворогів.

Повстанська творчість організацій національного спрямування, на нашу думку, мала на меті вивести українську молодь з духовної кризи, сформувати світогляд молодої людини так, щоб вона духовно усвідомила приналежність до своєї нації, бо це було найголовнішою умовою, як вважали ідеологи українських організацій, відтворення в молодій людині морального закону совісті. А це було можливе тільки тоді, коли за основу бралися загальнолюдські цінності моралі: саме їх прагнули відтворити організації у своїй поетичній творчості. Повстанська творчість – це уснопоетична

творчість організацій, що боролися за національне визволення, вона в певній мистецькій формі відображає життя, працю, боротьбу за кращу долю та історію рідного народу. Ця творчість за своїм літературним походженням може бути видозміненою і недосконалою [3].

У повоєнні роки зазвучала драматично-героїчна література і поезія учасників визвольних змагань, представників організацій національного спрямування. Це ще маловідома нашому загалу поезія опору та національно-визвольної ідеї, вірші-протести, пісні-марші, що продовжили традиції поезії стрілецьких січовиків. Твори вояків Української повстанської армії Ю. Липи, М. Боєслава, П. Гетьманця, П. Василенка та інших, написані мовою віри, надії, нескореності, любові до України і ненависті до її ворогів, тільки через десятиріччя впливають в духовну скарбницю українського народу.

Центральними темами в творчості письменників, художників, композиторів залишалися проблеми людини, війни і миру, праці і рідної землі, героїзму і боягузтва, але підходи до цих тем, діапазон художньо-мистецьких засобів їх вирішення були досить різноманітними. Не маючи змоги донести до людей окремі перлини літературно-художньої творчості, частина інтелігенції зуміла зберегти їх у своїх архівах.

Твори учасників підпілля подають реалії збройної боротьби, дозволяють краще зрозуміти душу борців-патріотів, несуть величезний виховний потенціал. Не використати його для виховання громадян України було б помилковим для сьогодення.

Саме тому ще Ф. Погребенник узагальнено називав літературою Опору усю українську літературу, в якій звучить мотив протесту проти національного і державного насильства: "Українська література в її найвищих ідейних злетах завжди одухотворювалася ідеями революційно-визвольної боротьби за свободу і незалежність України. ...За всіх окупаційних режимів, які утверджували в Україні панування чужинців, українська література у своєму художньому арсеналі мала самовідданих народів і його визвольним прагненням митців, які ставали в ряди опору не лише словом, але й зброєю відстоювали честь, свободу і незалежність Батьківщини, йшли у перших лавах борців проти її поневолювачів. ...Література українська не могла не бути літературою опору. Оскільки вона була (в творчості своїх найвидатніших письменників) літературою поневоленого народу, розділеного кордонами різних держав" [4: 726].

Загалом, невідомі поети, передбачали, що жертви не будуть марними, бо могутній дух боротьби вічно жив і житиме в народі. В умовах збройної боротьби та суворих умовах підпілля, смертельної небезпеки повстанська творчість стає ще однією, духовною перемогою над ворогом. Саме вона навчає віри в себе, віри в майбутнє свого народу і при цьому є складовою принципів виховної діяльності організацій національного спрямування: цілеспрямованості, народності, єдності національної свідомості та християнської поведінки із суспільно-політичним життям народу.

Взагалі висока ідейність була однією з головних ознак характеру повстанця. Заснована на національній самосвідомості, вона обумовлювала високорозвинене почуття власної і національної честі, гідності, самопосягати, жертвності, готовності йти на смерть заради ідеї. Г. Ващенко, аналізуючи психологію вояка Української повстанської армії, писав: "Як правило, упівці, ні чоловіки, ні жінки не здаються в полон... Причини такої мужності варто передусім шукати у високій ідейності упівців. Вони твердо знають, що ризикують життям за віру й Батьківщину. Це для них найбільші вартості... Типовому упівцеві властива жертвність, що іноді має характер приреченості..." [5: 126-127].

Усі ці якості знайшли своє відображення в літературі, зокрема, в поезії, часто ставали основною темою для творів. Ю. Русов назвав повстанську поезію "поезією українського Резистансу", а як ми знаємо під резистансом розуміють (франц. *resistance*, нім. *Resistenz*, від лат. *resisto* – протистою, чиню опір). Дійсно, спротив, як боротьба проти всіх ворогів є її домінантою. Заради України герой-повстанець готовий боротися навіть з долею. У пожежах війни помирали меланхолія і мрійливість та народжувалася готовність до бою, твердість волі і віра в ідею. "Їх слова, їх кличі не є надуманими й холодними, їх заклики до боротьби вони самі виконували... Ці наші пробоеві поети Духа України знову у своїх віршах піднесли наше споконвічне гасло, з яким Україна завжди перемагала: "За віру християнську, за землю українську, за прадідівську славу" [6: 10].

У праці "Скоростріли і музи" (1967) Леонід Полтава, аналізуючи поезію українського резистансу, дає їй визначення – "підземна література" [7: 16]. Відзначено такі її особливості: "нерівність в літературному відношенні, але писані кров'ю серця твори..."; провідна ідея поезії – соборність усіх українських земель: "...мало де з такою силою в інших ділянках, – в самій УПА знайшла найширший вияв соборність усіх земель України, і також в українській поезії: немає частинки Української Землі, виходець-поет з якої не відгукнувся б у тій чи іншій формі на національно-визвольну боротьбу України, безпосередньо чи посередньо не писав би про УПА і її безсмертні чини" [7: 16].

Часто автори поезій гинули в боях, на тих місцях, які оспівували, разом з вояками, звитягою яких захоплювалися у своїх віршах. Тому багато творів поезії Резистансу до нас не дійшло. Проте все ж

залишилися чудові твори П. Гетьманця, М. Гай, М. Кушніра та інших авторів, часом анонімних. Ці твори впорядковані в двох антологіях та кількох збірках найвідоміших повстанських поетів. У збірці "Слово і зброя" представлено творчість восьми поетів-упівців, низку творів "передвісників УПА" (29 поетів) та тих, хто оспівував героїку українського опору (33 імені). Є тут також і значна кількість анонімних творів (21 автор). Упорядники "Повстанської ліри" подають поезії С. Гординського, Б. Кравціва, Є. Маланюка, Ю. Клена, О. Теліги, О. Ольжича як співців традицій героїчної боротьби за Україну, про поетів-бійців УПА можна знайти твори М. Боеслава, М. Гай, П. Гетьманця, П. Євтушенка, Г. Соколенка, І. Хміля, С. Хріна (загалом 18 імен у розділі "Похід"). У розділі "На постої" об'єднано в основному твори повоєнного часу (12 імен). Певна річ, поезія Опору привертає увагу дослідників (Н. Миронець, Ю. Русов, Т. Салига). У статтях подається маловідомий і малодоступний біографічний матеріал, загальна характеристика творчості, аналіз окремих тем та мотивів. Проте надзвичайно цікавим є дослідження поетичних творів з точки зору відображення в них стереотипів мислення і світосприймання повстанців. Адже твори, написані між боями, надзвичайно точно і повно відображають психологію вояків, є "важливим джерелом для вивчення соціальної психології повстанців" [8: 49].

Загалом чіткого поділу тем, як ми це бачимо у фольклорі, у повстанській поезії не спостерігається. І це зрозуміло, адже для авторського твору менш характерними є такі фольклорні особливості, як прямолінійність, відверта публіцистичність. Авторська поезія – це, передусім, думки і переживання самого автора, який найчастіше не задумується, наскільки вони типові для широкого загалу. Але все ж, незважаючи на певну "розмитість" відображення стереотипів, розгляд повстанської поезії з цього погляду видається досить цікавим і ефективним, особливо з огляду на проголошене завдання: зрозуміти духовний світ повстанця-героя, його думки, настрої, переживання та їх зміну.

Повстанська творчість – це прояв вічної національної ідеї, яка дає могутню енергію поколінням нації, що стояли і стоятимуть за свою свободу, за незалежність України. Саме цією ідеєю і живиться повстанська творчість поетів.

Поети національно-визвольного руху 20-30-х років не мали ні часу, ні бажання оплакувати поразки. Вони закликали народ до визвольної боротьби, самопожертви. Часто автори поезій гинули в боях разом з вояками, звияту яких оспівували у своїх віршах, про що так влучно й образно сказав П. Гетьманець:

На розпутьях хистких неповторних доріг,
під грозою шалючим небом,
я святую любов в серці своєму зберіг
Україно – Вітчизно, до тебе.
Усім чаром своїх наддніпрянських степів,
буйним гуком козацької Січі,
Ти живеш, як безсмертя, у крові моїй,
як порив сил палких, таємничих!
Усім жахом Полтави, Базару і Крут,
страшним рабством і кров'ю Петлюри
Ти мене обернула у месницький бунт,
в світлий рокіт крилатої бурі.
Поки сонце свободи над степом твоїм
величавим вогнем не засвітить,
буду тямити з болем твій пострах руїн,
буду месницьким бунтом шаліти! [9: 84].

Ми бачимо, що любов до України не була сліпою. Це було осмислення її як єдиної мети життя, підкріплене сприйняттям героїчної історії Вітчизни.

"Україна й герой, – пише П. Кралюк, – це два нерозривні поняття в свідомості націоналіста" [10: 103]. Варто зазначити, що нерозривними вони є у свідомості всього народу. Саме тому керівники організацій національного спрямування, дбаючи про осмислення таких базових понять, як Батьківщина, рідна земля, зверталися до нашої героїчної історії. І повстанці прагнули продовжити славу предків і України. Визвольна боротьба Української повстанської армії продовжила історичний ряд: Козаччина, Коліївщина, УСС. Упівці знали своїх предків, більше того, вони відчували себе їх спадкоємцями. Через призму повстанського світобачення і стереотипів все це знайшло відображення в художній творчості. Історія в повстанській поезії – це широкий спектр образів, символів, героїв. Він охоплює весь час існування українського народу.

Часом історичність обмежується згадкою про ту чи іншу подію чи ім'я, проте в основному зображуються героїчні, хоч часом і трагічні сторінки української історії та проводяться паралелі між тим часом і сьогоденням.

Досить нам вже Полтав, Гайдамаччин, Базарів,
гей, доволі трагедій, проклять і зітхань!
Роздмуховуй же, вітре, пекельні пожари,
витанцьовуй в просторах, шуми, барабань!
(П. Гетьманець) [9: 102].

Отже, ми можемо зробити висновок, що національно-виховний потенціал повстанської творчості першої половини ХХ століття ґрунтувався на маловідомій сучасному суспільству поезії опору та національно-визвольній ідеї, віршах-протестах, піснях-маршах, що продовжили традиції поезії стрілецьких січовиків. Національний потенціал формувався на основі виховничо-особистісного підходу, абсолютному збереженні гідності особистості, її права на вибір, власну думку, самостійний учинок. Стає зрозумілим, що повстанська творчість напряду пов'язана з поняттям патріотизму. Будь-яке молоде покоління, покликане до того, щоб прийняти свою природну й історичну спадщину і духовно проробити її в національно-творчому акті. Якщо воно не прийме цей природний обов'язок, то, духовно розклавшись, загине. Виховання себе і свого національного потенціалу в молодого покоління відбувається індивідуально і має свої неповторні особливості. Ці особливості є відмінними властивостями індивідуальної духовної культури кожної молоді людини й уможливають існування таких понять, як патріотизм і національна культура.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Салига Т. Поезія вояків УПА / Т. Салига // Історія української літератури ХХ століття ; [за ред. В. Г. Дончика]. – Кн. 2, Ч. 1. К., 1994. – 426 с.
2. Салига Т. Нескорена Муза (Штрихи до поезії УПА) / Т. Салига // Шлях перемоги. – 1994. – № 10. – 2 с.
3. Звіти про відновлення діяльності товариства "Просвіта" в Галичині та на Волині. – Центральний Державний архів вищих органів влади і управління України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 17.
4. Погребенник Ф. Олег Ольжич і поезія українського резистансу / Ф. Погребенник // Визвольний шлях. – 1995. – № 9. – С. 8–9.
5. Ващенко Г. Виховання волі та характеру / Г. Ващенко. – Лондон : Спілка Української Молоді, 1952. – 192 с.
6. Сенік Л. Роман опору і література трагічної свідомості / Л. Сенік // Слово і Час. – 1996. – № 1. – С. 12–14.
7. Полтава Л. Скоростріли і музи / Л. Полтава // Вісті комбатанта. – 1967. – № 4. – С. 18–21.
8. Інформація Тернопільського слідчого відділу про конфіскацію окремих націоналістичних видань, що видаються в Польщі і за кордоном. – Державний архів Тернопільської області. – Ф. 275. – Оп. 1. – Спр. 591.
9. А ми тую червону калину підіймемо : збірник повстанських пісень ; [підпільне вид.]. – [Б. м.] : УПА-Північ, 1949. – 111 с.
10. Звітні документи пропагандистського відділу УПА. – Державний архів Тернопільської області. – Ф. 3432. – Оп. 1. – Спр. 87.
11. Саенко В. Украинская антифашистская проза в контексте литературы сопротивления / В. Саенко // Современные славянские культуры : развитие, взаимодействие, международный контекст ; материалы международной конференции ЮНЕСКО. – К., 1982. – 128 с.

Матеріал надійшов до редакції 29.12. 2010 р.

Кульчицкий В. И. Национально-воспитательный потенциал повстанческого творчества первой половины XX столетия.

Статья освещает роль национально-воспитательного потенциала повстанческого творчества в формировании самосознания молодого поколения Украины; раскрывается суть понятия "повстанческое творчество"; охарактеризовано устнопоэтическое творчество организаций национального направления и национально-освободительная идея поэзии стрелецких сечевиков; анализируется воспитательно-личностный подход в поэтическом творчестве представителей поэзии резистанса.

Kulchytskyy V. Y. National-Educational Potential of Rebellion's Art in the First Half of the XX Century.

The article elucidates the role of national-educational potential of rebellion's art in the formation of self-awareness of the young generation of Ukraine, opens up the essence of the concept "insurgent creation", characterizes rebellion's art of the organizations of national direction and national-liberation poetry of sichovykh striltsiv; analyzes educational and personal approach in the poetical inheritance of the representatives of poetry of resistance.